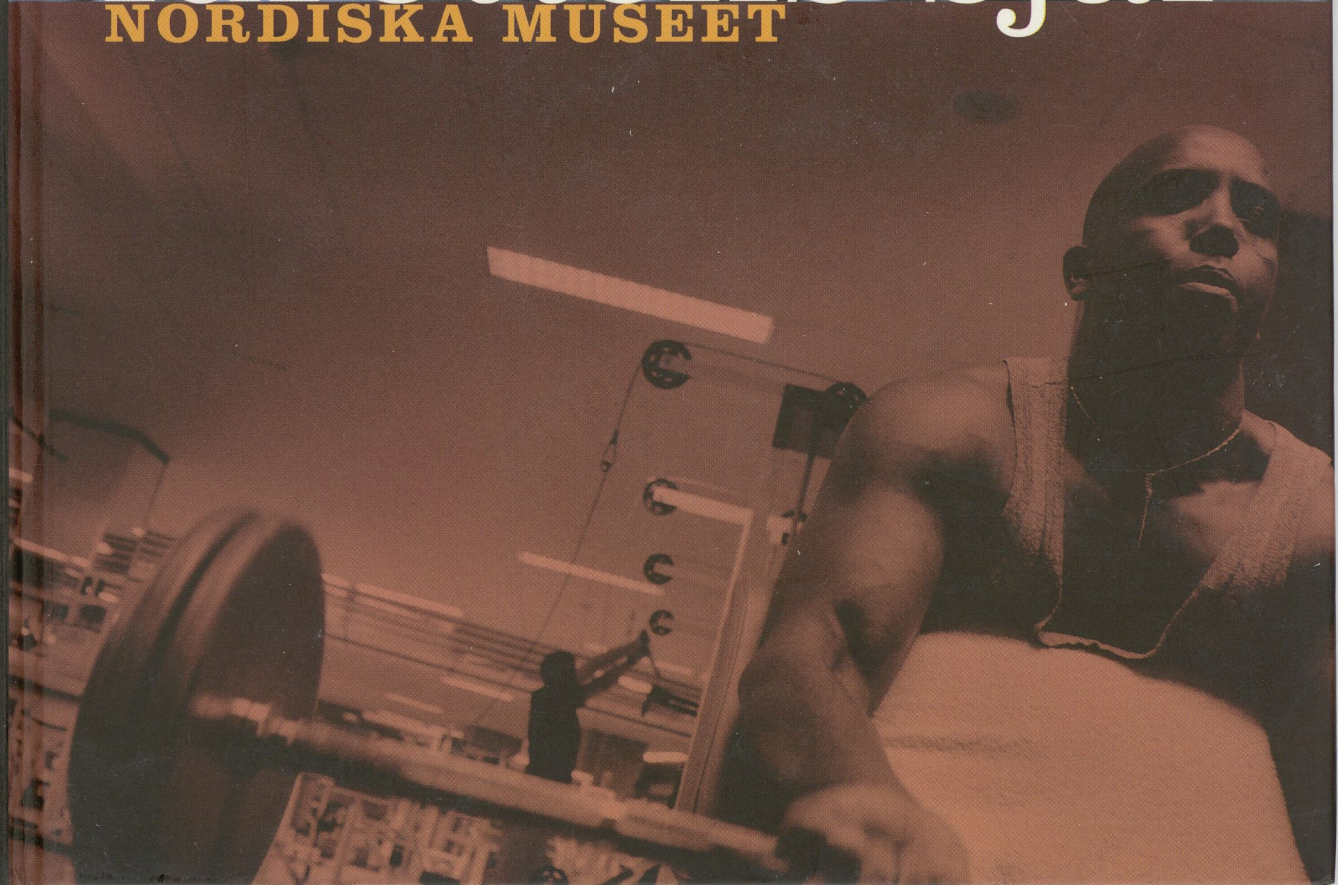

idrottens själ

NORDISKA MUSEET

idrottens själ fataburen 2000

Idrottens

Nordiska museets och Skansens årsbok 2000

själ

Fataburen 2000
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör: Bo G Nilsson

Bildredaktör: Peter Segemark

Grafisk form: Lena Eklund, Kolofon

Omslagets bilder: Clive Mason, Pressens bild (baksidan överst), bild ur
Riksföreningens för gymnastikens främjande årsbok 1938 (baksidan
underst), Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv
(framsidan överst), Charlotte von Friedrichs (framsidan underst).

Tryckt hos MediaPrint Uddevalla AB 2000

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 468 1

Karusellmannens underbara öden och äventyr

Radion och Vasaloppet 1952

PETER DAHLÉN är fil. dr i journalistik och masskommunikation, för närvarande verksam som lärare och forskare vid Institutet för medievitenskap vid Universitetet i Bergen, disputerade 1999 på avhandlingen *Från Vasaloppet till Sportextra*

»I lördagskvällens Karusellprogram [9 mars 1952] talade Vasaloppslöparen Yngve Brandell om sina vedermödor i spåret, för vilket han fick två diplom och en docka.« Pressens bild. ►

Är idrott på lek eller allvar? Att frågan inte bara är möjlig att ställa utan också hart när omöjlig att svara på visar att lekmomentet finns där, även om väldigt mycket i tävlingsidrotten är allvarsbetonat. Den här artikeln kommer att handla om idrott som lek.

När jag under arbetet på min avhandling om den svenska radiosportens historia forskade i Sveriges Radios arkiv stötte jag oförhappandes på material från 1952 om ett ur såväl idrottsligt som journalistiskt perspektiv till synes trivialt fenomen. Under ett par veckor gick då en följetong i pressen om någon som gick under beteckningen »Karusellmannen« och som skulle representera Karusellens IF i Vasaloppet.

Detta väckte genast min nyfikenhet eftersom jag hyser ett intresse för populärjournalistik i dess egenskap av folklöre. I antologin *Nostalgi og sensasjoner. Folkloristisk perspektiv på mediekulturen* (red. Torunn Selberg, 1995) ges exempel på hur vår tids mediekultur kan studeras med ett folkloristiskt perspektiv, och kasta nytt ljus över såväl mediekulturens karaktistika som folkliga traditioner i det moderna samhället. Ulf Palmenfelt visar här det kulturanalytiskt fruktbara i att betrakta kvällstidningarna som historieberättare, som fora vilka »folkloriserar« verkligheten, och Ulrika Wolf-Knuts talar i sin studie av nostalgi i veckotidningar om dessa som en kanal för och medskapare av folkloren (se även Arvidsson 1999).

Utgångspunkten är att de moderna medieteknologierna mer än att undergräva det som traditionellt gått under beteckningen folklöre, dvs. förmoderna former av muntligt berättande, genererar folklöre i högre tempo och med större variation än vad de muntliga traderingsformerna förmådde. Mediernas budskap blir till symboliskt material att bygga gruppgemenskaper kring. I förlängningen skapas även nya traditioner. Exempel på det är mediernas fokusering under 1990-talet på det folkliga – karnevaliska – mottagandet för segerrika svenska fotbolls- och ishockeylandslag på Sergels Torg i Stockholm i allmänhet och seden att fira landslagssegrar med ett nattligt dopp i torgets fontän i synnerhet: det är i hög grad mediernas intresse för och produktion av berättelser kring dessa ritualer som kommit att förläna dem status av traditionella folkfester, där människor vet att uppträda i enlighet med mediernas förväntningar.

Jag vill här, genom att knyta an till synen på medier och populärjournalistik som folklöre och mytiskt förankrade berättelser, söka belysa några av de kulturella betydelser som genererades i berättelserna kring Karusell-

mannens öden och äventyr anno 1952. En tidigare obemärkt person ur folkdjupen, den 43-årige fanjunkaren Yngve Brandell, blev då i radions populära familjeunderhållningsprogram Karusellen utvald till att som deltagande skidåkare representera den fiktiva idrottsföreningen Karusellens IF i Vasaloppet. För att förstå denna till synes obetydliga händelse i sin helhet, för att kunna locka fram dess djupare betydelser, krävs det att vi kontextualiserar den, dvs. ringar in den tidskontext, det samhällsklimat som var förhärskande i Sverige vid tiden. Därefter att vi tittar litet närmare på de två, icke obetydliga institutioner i det svenska samhället som här kom att beblanda sig med varandra, dåvarande Radiotjänst (namnbyte till Sveriges Radio 1957) och Vasaloppet. Avslutningsvis kopplas dessa kontextualiseringar ihop med händelsen i fråga och pressens berättelser om och kring den.

Samhällskontext

I skarven mellan 1940- och 1950-tal drabbades Sverige av »det moderna«. Modernisering, att modernisera, blev högsta mode. Grunden till detta hade lagts av den socialdemokratiska regeringen på 1930-talet, då man planlade en mera radikal socialpolitik, som »helt förändrade vårt sociala synsätt« (Åberg 1978/1990, s. 532f., 536). Vid krigsslutet 1945 hade det blivit tid att sjösätta de första av en rad sociala reformer. Samtidigt förnyades också den svenska barnboken, av författare som Astrid Lindgren (*Pippi Långstrump*) och Lennart Hellsing (Hägg 1996, s. 560f., 569). Detta som exempel på den parallella kulturella moderniseringen.

Ett annat exempel på hur kulturlivet kom att påverkas av den nya tidsandan efter kriget var det programpolitiska skiftet i den svenska radion.

Institutionskontext 1: Radiotjänst

Radiotjänsts programpolitik från starten 1925 och till starten av en andra radiokanal 1955 (P2) och av televisionen året därpå kan generellt karakteriseras som påtagligt konsensusinriktad. Sedan avskaffades konsensusideologin som otidsenlig och kontroversiella program blev vanligare och skarpare i tonen (Thurén 1997, s. 107).

När detta skifte väl kom till stånd skedde det dock inte som en blixtnär klar himmel. Tvärtom var tioårsperioden från krigsslutet 1945 till 1955

en period av gradvis omställning.

En första viktig omorientering kom officiellt till stånd i februari 1947, då radioledningen deklarerade att tyngre program och sådana, som inte kunde tänkas intressera flertalet lyssnare (vissa symfonikonsalter, teaterpjäser, föredrag, diskussioner etc.) framgent skulle sändas först efter kl. 21 och den bästa sändningstiden (»prime time«), kl. 19–21, reserveras för ett mer folkligt, lättillgängligt programutbud (Dahlén 1999, s. 213). Nu fick publiktanken större styrkraft än tidigare, på bekostnad av det folkföstrande inslaget (Nordberg 1998, s. 57f.). Det var en programpolitisk omställning som skall ses mot bakgrund av det samhälleliga arbetet på att efter kriget återskapa hemmets familjegemenskap.

Som en följd av detta kom nya former av lätta, per definition okontroversiellt familjevänliga underhållningsprogram att växa fram. Ett sådant var *Lördagskväll*, som startade 1947 med Lennart Hyland som konferencier (Hyland hade börjat på radion 1945). I *Lördagskväll* förväntades vuxna delta i lekar och tävlingar med bevarat barnasinne varför man ständigt lockade upp publik från salongen till scenen, vilket var någonting nytt. Det väckte en del uppseende, berättar Hyland själv, när man »lät också publiken vara med och dra lasset«; när man »öppnade dörrarna för det spontana lekandet som sedan så småningom i så hög grad skulle känneteckna Karusellen« (Hyland 1968, s. 17f.).

Karusellen var en vidareutveckling av *Lördagskväll*. Den startade 1951 (och pågick till 1954) och kom att bli den programserie som mer än något annat lyckades fånga upp och (bokstavligen) kanalisera den nya, framtidsoptimistiska tidsandan.

Karusellen

Karusellen var ett varje lördagsafton återkommande underhållningsprogram med samma namn och samma ramar (*Lördagskväll* sändes bara en gång i månaden) (*Hört och sett ...* 1974, s. 90). Från denna serieidé var det sedan inte långt till nästa steg, serier i serierna. Man fann nämligen ganska snart att det var motiverat med vissa, regelbundet återkommande inslag som folk kunde sitta och vänta på. Den första av dessa var den s.k. Karusellskolan, som blev en fast institution i *Karusellen* från det allra första programmet, som sändes den 5 januari 1951.

Sven Jerring i sin första radiohytt under Vasaloppet 1929. Pressens bild.

Det hela gick ut på att en mer eller mindre godtyckligt uttagen person i studiopubliken – »ja vederbörande hade förstås fått bevisa sin allmänna trevlighet först genom en tävlingslek« – fick ett uppdrag att lösa till nästa lördag: »Det gällde att lära sig nånting alldeles bestämt och i en med spänning emotsedd final skulle vederbörande så visa sig på styva linan en vecka senare« (Hyland 1968, s. 34.)

Karusellen blev omedelbart en succé av aldrig tidigare skådat slag: det samlade hela familjen, över alla generationsgränser, och det samlade människor över klassgränserna: det var med andra ord *populärt*, i ordets egentliga bemärkelse. Vissa perioder var genomslaget för *Karusellen* så starkt att man talade om »avfolkning« av lördagskvällens övriga nöjesliv (Sjögren 1997, s. 51; Hyland 1968, s. 10). Städernas puls slutade slå, Förenings-Sverige stängde och biografnäringen råkade så illa ut att man krävde ändringar av programtiden så att det skulle bli någon publik över till åtminstone en av de två kvällsföreställningarna.

Vad var det då som gjorde *Karusellen* så omåttligt populär?

Karusellen som folklöre

Kanske var det detta att man här renodlade och förstärkte de nya lek-, umgänges- och tilltalsformer som först dök upp i och etablerades med *Lördagskväll*. Samtidigt hade *Karusellen* en ny giv: här gavs också radiolyssnarna själva möjlighet att medverka.

Måhända fick Vecko-Journalens vasse skribent Stig Ahlgren in en kulturanalytisk fullträff när han beskrev *Karusellen* på följande vis:

Det har knappast gått upp för de stronga vedersakare, som tagit kulturmarknaden på entreprenad, att *Karusellen* är något helt annat än nedersta pinnen på underhållningsstegen. *Karusellen* är en värld för sig, östan för sol och västan för måne, ett sagans rike, där andra lagar gälla än i vårt snusförnuftiga samhälle. Ett land med féer och trollkarlar, askungar och tummelisor, knepiga pojkar och förklädda prinsar, talande hundar och kungar för en dag, ett land av underbara sammanträffanden och otroliga förvandlingsnummer. *Karusellen* berättar att underverkens tid inte är förbi. Den stumme talar, den hese sjunger, den olärde talar kinesiska, den ta-

langlöse spelar cello. [...] Sagorna – kan man säga – avse att rehabilitera Medelsvensson. Här ligger också Karusellens föredömliga insats. – Det är denna sagans vidunderlighet, som samlat svenska folket kring högtalarna tusen och en lördag. Gamla hederliga sagotribut ha blivit som nya: sjumilastövlarna (som obehindrat kliver från Luleå till Landskrona), lyckans galoscher (som gör notarien till poet och postgirofröken till skådespelerska), Aladdins lampa (med nummerbricka så att man kan ringa finansministern och höra budgeten bräka i mikrofon), elddonet (som sammanför oss med vårt ungdomssvärmeri). (Vecko-Journalen nr 18, 1951, citerat i Franzén 1991, s. 221.)

Och trollkarlen själv, det var förstås programledaren Lennart Hyland.

Vad Ahlgren här i själva verket beskriver är radiounderhållningen *Karusellen* i dess egenskap av folklöre, med djupa rötter i cirkus- och folksagotraditioner. Benämningen »kungar för en dag« knyter också klart an till de karnevaliska traditioner och skrattekulturer med medeltida förankringar som Michail Bachtin så mästertligt kartlagt i sin studie av *Rabelais och skrottets historia* (till svenska 1986).

Det som bl.a. kännetecknade medeltidens fester av karnevalstyp och med dem förbundna komiska riter och skådespel var upp-och-ned-vändandet av den hierarkiska samhällsordningen så länge karnevalen varade (Bachtin 1986, s. 19f., 50, 89). Här blev någon obemedlad krönt till kung och präst och adelsmannen kunde ikläda sig rollen som landstrykare. Just seden att välja kungar och drottningar för en dag var på sina håll mycket utbredd. Den grundläggande principen var att det höga skulle bli lågt och det låga skulle bli högt.

Detta resonemang kan i viss bemärkelse också appliceras på *Karusellen*, som måhända kan karaktäriseras som en form av ställföreträdande mediekarneval, baserad på nedärvda, kollektiva lekprinciper och där den knappa vardagen med sina begränsningar för ett slag vänds i sin utopiska motsats.

Tävlingsiver

Det inte minst påtagliga med *Karusellen* var det frenetiska, närmast hejdlösa tävlandet i alla upptänkliga lekformer och sammanhang. Ja, det före-

faller som om – de betonat lekfulla – tävlingsaktiviteterna var själva motorn i hela Karusellmaskineriet. Kanske kan man säga att den lekvärld som byggdes upp i *Karusellen* var direkt avhängig de förändringar och den tidsanda som då präglade det svenska samhället. Det blev ett sätt att utprova alternativ till de mer traditionella köns-, yrkes- och medborgarroller som kommit på obestånd och behövde ersättas med nya. Eller som film- och TV-forskaren Olle Sjögren formulerat det:

Huvudattraktionen i Karusellen var en ström av festliga tävlingslekar och uppdrag, som gick ut på att stimulera den sociala fantasin snarare än pröva kompetenser. [...] Det jippo samtidigt uppfattade som mest omvälvande var Hylands utropande av söndagen den 24 januari 1954 till Frufridagen. Då förväntades alla äkta män ge sin hustru helt ledigt och ta över alla hushållsbestyr. (1997, s. 49f.)

Allt lekande och tävlande och vad som i övrigt tilldrog sig i och kring *Karusellen* omvandlades i sin tur till stående följetongsmaterial i dags- och populärpressen.

Institutionskontext 2: Vasaloppet

Varför valde man då i *Karusellen* att utse någon att delta och tävla i just Vasaloppet? Kanske därför att Vasaloppet är den mest patriotiskt laddade av våra regelbundet återkommande, inhemska idrottstävlingar. Inget kunde bättre underbygga Radiotjänsts och *Karusellens* nationsenande mission.

Idén till Vasaloppet föddes, framlades och förverkligades år 1922, skriver Staffan Hasselberg i boken om loppets historia. Det var den från Mora härstammande redaktören Anders Pers i Västmanlands Läns Tidning som förespråkade skapandet av ett nationellt skidlopp i samband med 400-årsfirandet av Gustav Vasas befriande av Sverige från det danska oket: loppet anordnas till minne av Gustav Vasas flykt mot Norge 1521, samma väg som denne ansågs ha åkt fast i omvänd riktning. Gustav Vasa, eller Gustav I (1496–1560), flydde från fångenskap på Jylland under danske kungen Kristian II.

Efter uppehåll i Lübeck kom han till Sverige i maj 1520, där han förmodade dalkarlarna till uppror våren 1521 mot nämnde Kristian, som året före hade låtit kröna sig till svensk kung. Resningen blev (med Lübecks

Sven Jerring i samspråk med prins Gustaf Adolf i samspråk under Vasaloppet 1929. SVT Bild

hjälp) framgångsrik och redan 1521 valdes Gustav till riksföreståndare. Han kröntes till kung den 6 juni 1523.

Den långa regeringstiden som sedan följde fick utomordentlig betydelse för den svenska nationalstatens skapande. På basis av dessa fakta har en stark mytologi växt fram kring Gustav Vasa i egenskap av nationsfader. Vasaloppet kom att bli ännu en komponent i denna nationalromantiska mytologi. Staffan Hasselberg skriver: »Anders Pers återopade historien för att inrätta ett nationellt skidlopp. Gustav Vasa, Dalarna, svensk befrielse och skidbragder kombinerades ihop till en enhet som väckte stark anklang i Dalarna och Sverige.» (1994, s. 7.) Eller som Anders Pers själv skrev i den artikel där han lanserade idén om Mora-Sälen som ett nationellt skidlopp:

Det var dock här, som pendeln vände åt det andra hållet, det lyckliga hållet i hans och Sveriges liv. Och loppet bör kunna anordnas helt tillfredsställande, rent helt idrottsligt sett. [...] Måhända ska det invändas, att loppet är långt. Ja, men här är det meningen att ett riktigt mandomsprov ska avläggas (citerat i Hasselberg 1994, s. 5.)

I denna Gustav Vasa-mytologi gives naturligtvis – eftersom det handlar om just ett på samma gång renodlande och uteslutande mytbygge – inget utrymme åt det faktum att kung Gustavs konfiskering av biskoparnas, domkyrkornas och klostrens egendom kom att innebära, med Göran Häggs ord, »den största kulturkatastrofen i vår historia«, om än också startpunkten för det som senare skulle bli en svensk kultur och nation i modern mening (Hägg 1996, s. 79).

Anders Pers artikel återgavs följande dag med instämmande i Dagens Nyheter, där sportchefen David Jonason, signaturen »Mr Jones«, drev frågan. Dagens Nyheter stod också som ekonomisk garant de första åren (Dahlén 1999, s. 77f.). Massmedierna hade alltså redan från början en del i tillkomsten av Vasaloppet.

Vasaloppet i radio

En stor del i populariseringen av Vasaloppet kom dåvarande Radiotjänst att få. Radiotjänst startade officiellt sina sändningar den 1 januari 1925 och utsändningen från Vasaloppet den 8 mars samma år – med 119 startande – kom att bli dess första direktsända utomhusreferat (Dahlén 1999, s. 76f.). Loppet refererades av den man som mer än någon annan skulle komma att personifiera Radiotjänst i allmänhet och dess idrottsreferat i synnerhet under dryga två decennier, fram till slutet av 1940-talet: Sven Jerring, hela Sveriges »Farbror Sven«. Sven Jerring var en viktig person i radions arbete för nationell sammanhållning och hans efterträdare som mest populära radiopersonlighet, Lennart Hyland, kom inte att få en mindre betydelse därvidlag. Så kom Hyland också att bli störst och banbrytande inom de två programformer som mer än andra underbygger nationella gemenskapskänslor och allmän konsensus, nämligen sportevenemang och lättam familjeunderhållning.

Det var alltså inte minst med hjälp av radiomediet som Vasaloppet

snabbt utvecklade sig till den största nationella idrottsfesten; ett bevis på dess nationella tyngd var att högtidstalet redan 1927 förrättades av en statsminister, C.G. Ekman. Vasaloppet kom att bli Sven Jerrings verkliga skötebarn. Han refererade sammanlagt 43 Vasalopp fram till mitten av 1970-talet, då han drog sig tillbaka. Hasselberg skriver att Jerring vid det laget hade blivit »en älskad institution« och att han tillsammans med niofaldige Vasaloppsvinnaren Nils »Mora-Nisse« Karlsson, för övrigt Jerrings favoritidrottsman alla kategorier, kan utnämnas till »den främste PR-mannen för loppet genom tiderna: den ene i mikrofonen och den andre i spåret« (1994, s. 340).

Vasaloppet 1928. Sven Jerring högst uppe på läktaren med två s.k. sockerbitar (mikrofoner) hängande på stolpen bredvid sig. SVT Bild.

Sven Jerring föräras år 1972 boken om Vasaloppet. Den överlämnas av Jerrings favorit bland idrottsmän, niofaldige Vasaloppsvinnaren Nils »Mora-Nisse« Karlsson. SVT Bild.

Vasaloppet 1952: Ett blåbär i startledet

Vasaloppet av år 1952 samlade 351 startande, varav 339 gick i mål (dessa och andra detaljuppgifter om olika Vasalopp är hämtade från Hasselberg 1994). Segrare på det blixtsnabba isföret blev Sigfrid »Sigge« Mattsson, tävlande för Skarpnäcks IF.

En titt över tid på deltagarutvecklingen ger ett visst perspektiv på 1952 års lopp. Vid premiärloppet 1922 fanns 119 startande, vilket i sig var en överraskande hög siffra: Morakamraterna hade räknat med bara 25–30 åkare. Vasaloppet blev alltså i viss mån populärt redan från början; vid målet hade redan vid 13-tiden en publik på fem–sex tusen personer samlats.

Första gången deltagarantalet översteg siffran 200 var 1943, då 231 löpare kom till start. År 1950 översteg deltagarantalet första gången 300-strecket, med 364 startande. Det traditionella högtidstalet förrättades det

ta år av radiochefen Elof Ehnmark. Året därpå, 1951, översteg man med 431 startande nästa hundrastreck: nytt rekord, förstås. Det blev även nytt publikerekord, 50 000 i Mora, enligt beräkningarna.

Vid 1952 års lopp minskade åter antalet deltagare: detta år kom 351 löpare till start. Emellertid gjorde nu, med »Karusellmannen«, en ny figur sin entré i Vasaloppsspåret: blåbäret, den glada amatören vars deltagande mer är på lek än på allvar. Att blåbäret släpptes in att medverka i denna förvisso folkligt omhuldade men icke desto mindre elitbetonade och prestigefyllda tävling, med sina högkulturella kringarrangemang, kan alltså, som vi skall se, tillskrivas radioprogrammet *Karusellen*. Att Brandell delegerades av denna landets då kanske tyngsta underhållningsinstans med dess opinionsmässiga kraft och tyngd medförde inte bara att tävlingsledningen tvingades sanktionera hans deltagande vare sig de ville det eller inte. Det innebar också ett reklamnummer av aldrig tidigare skådat slag för tävlingen och på sikt att loppets folkliga förankring fick en ny och samtidigt djupare och lättsammare dimension genom att »folk« själva kunde prova på att åka det mytomspunna skidspåret.

Från fanjunkare till Karusellman

Det var lördagen den 23 februari 1952 som fanjunkaren och handbollsdomaren Yngve Brandell från Örebro tillsammans med gottlänningen Gunnar Ekström »kvalificerade« sig för Vasaloppet genom att slå ut sex andra i en musikfrågesport, där det gällde att lista ut vilken sportgren som det mer eller mindre dunkelt syftades på i ett par kända melodier. I pressen gladdde man sig åt att en »ny stålfarfarshistoria« därmed var under uppsegling. Vad handlade då denna »stålfarfarshistoria« om?

Året innan, 1951, hade ett cykellopp genom hela Sverige, från Haparanda till Ystad, arrangerats av Stockholms-Tidningen och cykelfabrikan-ten Husqvarna som ett propagandalopp för att demonstrera cykelns användbarhet som fortskaffningsmedel – och som ett svar på Dagens Nyheters 6-dagarslopp. Sverige-loppet, som arrangerades 1951–1965 och blev en stor sak under 1950-talet, skiljde sig från 6-dagarsloppet i det att deltagarna åkte på vanliga standardcyklar och loppet var i huvudsak öppet för litet äldre idrottsmän som tidigare gjort sig bemärkta i andra idrotter (Jansson 1999, s. 20ff.).

Ur pressbevakningen efter Karusellenprogrammet i februari 1952: »Lennart Hyland lyckades övertala gotlänningen Gunnar Ekström och örebroaren Ove Brandell att starta i Vasaloppet nästa söndag. Högst två dagar får de hålla på!» SVT Bild.

Särskilt en deltagare tilldrog sig »ett enormt uppseende» 1951. Det var den 66-årige Gustaf Håkansson från Hälsingborg, som deltog utom tävlan. Håkansson, som begåvades med smeknamnet »Stålfarfar», förmodligen som en travesti på den vid denna tid högmoderne seriefiguren Stålmannen, blev genast mediernas gunstling. Under några veckor i juli blev han »landets mest omskrivna person, och allmänheten följde med stark spänning hans färd», berättas det i Svenska Dagbladets årsbok 1951 (s. 15). Genom att Stålfarfar inte som de tävlande behövde iaktta fastställda uppehåll och klarade sig med ett minimum av sömn, fick han ett betydande försprång och kunde därigenom komma först i mål. På de olika etappställena och i målet »hälsades han som ett slags nationalhjälte» och blev efter sin färd även mottagen av kungaparet.

I berättelsen om Stålfarfar som den kom att utformas av massmedierna finns många sagobetonade och andra populära motiv med såväl existenti-

ell som klass- och generationsmässig klangbotten: att med förslagenhet och list dra åldrande och död vid näsan; överträffa sig själv; visa de kaxiga ungtupparna vem som äldst och ädlast av alla Riddare är (det långa vita skägget förlänade honom också en nimbus av ålderdomlig visdom); som tidigare obemärkt medborgare iklädd grovjobbaroverall sätta eliten på plats och bli det dramatiska styckets mest lysande stjärna; och som yttersta bevis på sin modiga gärning inte bara erhålla folkets obetingade kärlek utan också dubbas av Konungen själv.

Dock tyckte man i nämnda årsbok att Stålfarfar »sedermera [utnyttja- des] av nöjesindustrin på ett icke riktigt smakfullt sätt«. Smakfullt eller inte – symbiosen mellan idrottsvärlden, nöjesindustrin och massmedierna var här för att stanna, i en efterkrigstid som törstade efter myter i hägnet av den moderniseringsstorm som förvandlade allt gammalt och invariant till en torr och livlös öken. Eller som signaturen »Öhn« i Dagens Nyheter (24/2) kommenterade bildandet av Karusellens IF och att dess två aktiva skulle åka Vasaloppet:

Därmed torde den traditionsrika tävlingen få ett inslag av modernt sensationsmakeri, som ger skådespelet ytterligare karaktär av en enorm kassapjäs vari de riktiga skidåkarna alltmer stakar sig fram som statister. Själva idén var ganska fyndig, men man börjar bli rädd för Karusellens utnyttjande rent kommersiellt – radionämndens aktuella ingripande torde knappast kunna sanera detta nybildade och sumpiga träsk. Det är mycket som är bra med Karusellen, och det är skada att allt smart reklamståhej kring den på sina håll skapar en opinion mot programpunkten som sådan.

Radiotjänsts beslut att stävja kommersiellt utnyttjande av eleverna i Karusellskolan, genom hot om avstängning för de som lät sig enrolleras som reklampelare, kom efter många och starka invändningar i pressen om att medverkande i *Karusellen* utnyttjade detta för egen ekonomisk vinning (se bl.a. Göteborgs-Tidningen och Stockholms-Tidningen 24/2 1952).

Med *Karusellen* hade det alltså skapats ett nytt sätt för nöjesindustrin att profitera på människor vars enda egenskap var att de var kända genom media. Det är signifikativt att ordet »kändis« ännu inte existerade, men *Karusellen* bidrog i hög grad till att det i dag minst sagt utbredda fenomenet gavs ett namn. I Västgöta Korrespondenten (6/2) tyckte t.ex. signatu-

ren »Este« att »[r]adion eller rättare sagt dess karusell har blivit vårt lands största reklamakare« och att man »allt mer och mer [går] in på personligheterna«.

I berättelsen om Karusellmannen fanns alltså en berättarmall utformad genom den fantastiska historien om Stålfarfar, en mall för att beskriva magiska förvandlingar och mirakulösa prestationer utförda i ett modernt sammanhang av ur folkdjupet uppstigna personer. Det var en mall med rötter i folksagorna. Precis som i den klassiska hjälteberättelsen hade de utvalda Vasaloppsåkarna efter sin initiation att förbereda sig för det stora uppdraget, för att kunna utföra det i enlighet med sitt folks förväntningar. Sålunda rapporterades i bl.a. Expressen (25/2) om att de »lagt sig i hård träning för den hårda pårnen på söndag«; och inför starten hade Aftonbladet (27/2) ett stort »Internt reportage från Karusellens IF«, upplagt som en parodi på det konventionella idrottsreportaget och dess intervjuer med ledare och aktiva.

Dock meddelades det strax därpå att Ekström av sin verksläkare förbjuddes att delta i loppet. Synd för honom men desto bättre ur berättarsynvinkel. För något så unikt som en Karusellman kan det förstås bara finnas en av, liksom det bara kan finnas en Stålmän – och en Stålfarfar. Det var med Ekströms försvinnande som Brandell av pressen kunde begåvas med epitet »Karusellmannen«, till skillnad från innan då han var en av de båda »Vasaloppsåkarna« (ibland kallades han också »Karusellåkaren«). Brandell fick omedelbart en mängd reklamannonser men som väluppfostrad Karusellelev gjorde han tidigt klart att han hållit sig oanträffbar för reklamagenter, »ty jag lovade Hyland och dom andra karusellgubbarna att inte nappa på något anbud förrän efter examen« (Aftontidningen 27/2). Karusellskolan kan också ses som en parodi på tidens stora och samhällsviktiga korrespondensskola, Hermods (grundad 1898 av läraren Hans Hermod).

Pannkakor och karneval

Kvällen före loppet var det lördag och därmed Karusellsändning. Brandell deltog där med lägesrapport från Sälen.

I Stockholms-Tidningen (2/3) utgick man från att Brandell förmodligen skulle komma att »stjåla hela loppet från den handfasta skara av elit-

löpare som ställer upp, när han stakar iväg som nummer 200 med bl.a. 25 pannkakor som färdkost«, samt kunde man berätta att han »posterat sin hustru i Evertsberg för att heja mellan kl. 14 och 15«.

Detta med pannkakorna hade sitt ursprung i ett skämtbetonat uttalande av Brandell i Expressen (29/2) och höll på att bli ett problem för Radiotjänst. »Sveriges nyaste skidstjärna« berättade att hans lagledare, Karusellredaktören och »masen« Gösta Wärnlöf, hade utlovat »matkontroller med tunnpannkakor och lingonsylt för var 5:e kilometer, och blir inte föret alltför svår skall jag ta mig fram till målet samma dag som starten går, om jag så skall använda ficklampa den sista biten«. När Wärnlöf så på fredagen skulle inhandla dessa tunnpannkakor visade det sig emellertid inte finnas en enda affär i Stockholm som hade några sådana kvar. Händelsen kommenterades i *Röster i Radio* (nr. 12, s. 37):

Den kände idrottsgynnaren Helge Johnsén, som har en restaurang nere i Klara, satte emellertid fart under pannkakspannan och gräddade 25 st. i flygande fläng – dessa pannkakor blev sedan en sorts slogan under hela Vasaloppsdagen och var Karusellens IF:s ledbil drog fram så ropade folk: Hur många pannkakor är det kvar! (Antagligen inte en enda. Det ryktas att lagledaren åt uppallesammans. *Sätts:s anm.*)

Här driver man glatt med de välkända, stående inslagen i och runt ett Vasaloppsevenemang: i karnevalisk anda, med upp-och-ned-vändandet på vedertagna förhållningsregler och principer som regel, upprättas en prioritetsordning där den rena lustprincipen styr, dvs. man ser inte åt det som i första hand är nyttigt för loppets genomförande på sikt utan åt det som är gott för stunden (och det vet ju alla hur gott det är med pannkakor). I enlighet med den lustprincip som prioriterar den omedelbara tillfredsställelsen blir det förstås bara ännu nöjsammare om man kan få det till att lagledaren i första hand ser till sin egna behov, dvs. slänger allt ansvar och alla förpliktelser gentemot sin adept åt sidan och uppfyller sin barnsligt egocentriska önskan att själv äta upp alla pannkakorna.

Något som genomgående betonas i tidningsartiklarna är den välvilja och hjälpsamhet som Brandell möter från alla möjliga håll. Den Gode Hjälten behöver aldrig känna sig ensam, ty närhelst nöden ligger på lut dyker det, precis som i sagan, upp en hjälpfigur av något slag. Ja, det är en

Ur pressbavakningen av Brandells Vasalopp. Expressen skrev under denna bild att Karusellens IF:s nr 200 Brandell (t.v.) »rapporteras nu i god stil staka fram mellan Sälen och Mora. Före starten styrkte han sig med en pannkaka, risgrynsgröt, mjölk och russin. Och han tycktes märkbart uppiggad av det faktum att Snoddas grammofonskiva Flottarkärlek spelades tre gånger före starten«. SVT Bild.

smått magisk värld som träder fram. När Brandell kl. 4 på morgonen börjar förbereda sig för start får han nämligen – till synes oförhoppandes – hjälp av Umeålöparen Axel Berghdal med att valla, vet Expressen (2/3) att berätta. Klockan 5.30 serverade sedan fru Majken Hagström »den för Vasaloppets debutåkare så betydelsefulla grundläggarkosten, som bestod av följande: pannkaka, risgrynsgröt, mjölk samt en smörgås plus en del russin«. Riktig och enkel mat för riktiga och enkla män.

Vid startplatsen var det för året ovanligt mycket folk, och nere på gärdet, där Sune Åhs stod med mikrofonen i ena näven och startflaggan i den andra, var det ett enda myller. Brandell var tydligen det stora numret i särklass. Fotografer och autografjägare trillade i stora högar runt den reslige herrn med »Karusellens IF« och »200« på bröstet.

Till kontrollen i Mångsbodarna kom Karusellåkare Brandell kl. 10.47. Han meddelades vara i prima kondition och tyckte det hela hade gått mycket bra. Förvisso hade han kört sönder ena staven och skidorna var ganska dåligt vallade, men det tillhör förstås mandomsprovet, de för en riktig Vasaloppsåkare obligatoriska besvärigheterna. Brandell ansåg det heller inte vara någon idé att valla om. Expressen avslutade med att berätta att Brandell i Mångsbodarna gjorde sig god tid och tog av sig skidorna samt åt pannkaka och bullar och drack tre glas blåbärssdricka. Därefter satte han fart utför backen ned mot Evertsberg. Ungefär 6 km från Mångsbodarna, där banan går över vägen, stannade han ytterligare en stund och fartsatte [så!] med att dricka litet kaffe och sockervatten samt åt ytterligare en pannkaka. Med friska krafter tog han därpå sikte på Evertsberg, där han beräknar vara framme vid halv 3-tiden på eftermiddagen för att träffa sin fru.

Hos Karusellmannen vilar inga ledsamheter och något pjosk ger sig inte tillkänna. Det är litet av en lurifax (»trickster«) över honom: han är den som befinner sig i ett underläge men som är litet smartare än de flesta (och då främst överheten), som vet att genom list och förställning tillskansa sig fördelar (Arvidsson 1999, s. 62ff.). Så handlar det också om en undersaga, om den obemärkte som plötsligt blir Rikets hjälte och gunstling. Brandells mångomsjungna fru får i sin tur låna drag av sagans kyska jungfru av ädel börd, som tålmodigt och troget väntar på att den hjältemodiga prinsen skall återvända från sina äventyrliga uppdrag.

Det konstruerade i hela historien understryks av att det var Karusellma-

karen och »lagledaren« Gösta Wernlöf själv som stod bakom den ovan citerade Expressen-artikeln (2/3). Han fanns med i Karusellens reportagebil, som följde loppet. Men det spelar egentligen inte så stor roll om det han berättar är helt med sanningen överensstämmande eller inte. Det viktiga är att det blir en bra historia, en delberättelse som förmedlar de rätta, förväntade värdena och attityderna och som passar in i den övergripande berättelsen om Karusellmannens öden och äventyr. Vi befinner ju oss här som sagt med ena foten i sagans underbara värld. Därför vet Wernlöf att upprepade gånger åberopa Pannkakorna, som därmed både kommer att beteckna hans genuint okonstlade folkhemsförankring (verklighetsmarkör) och få betydelsen av ett undergörande elixir (sagomarkör).

Karusellmannen – hjälte eller antihjälte?

Men det är samtidigt en saga med moderna förtecken; det är moderna omständigheter och moderna medier som här skall bemästras. Karusellmannens oundvikliga men icke desto mindre glada och skämtsamma tillkortakommande i Vasaloppet gör honom till en anti-hjälte. Hjälte är den som egentligen inte vill men som tvingas rycka in för att rädda gruppen eller världen (Clark Kent tvingas ständigt dra sig undan till närmaste telefonkur för att byta om till Stålmannen och James Bond tvingas ständigt säga adjö till sina damer för att axla manteln som Agent 007); anti-hjälte är den som så gärna vill kunna förstå och bemästra situationen, men inte förmår det.

Brandell ingår därvidlag i en svensk komiktradition som spänner från sekelskiftets bondkomiker över 1930-talets pilsnerfilmsfigurer till en sentida töntfigur som (filmfiguren) Åsa-Nisse, med efterföljare som (TV-figurerna) Kurt Olsson och Sally; alla med det gemensamt att de inte riktigt känner sig hemma i eller klarar av att bemästra den moderna tillvaron, dess anordningar och dess köns- och yrkesrollsmässiga krav (se Dahln 1990). Töntmotivet blir tydligt när Expressen (1/3) kommenterar det faktum att lagledare Wernlöf tog med sig bl.a. pannkakor och sylt samt klistervalla med ett »ta inte fel nu, lagledarn!«. Förutom det betonat vardagsspråkliga och intimiserande tilltalet (»lagledarn«) bibringas vi här en känsla av att det är en riktigt klantig samling pajaser som ämnar ge sig i kast med ett företag som på förhand är dömt att misslyckas.

Ur pressbevakningen i samband med Karusellmannens Vasalopp. Överst: Karusellmannen mottar folkets hyllningar. T.h. I mål möttes Brandell av sin fru Hertha, som gav honom en varm välkomstpuss. SVT Bild.

Redan på de tidigaste stadierna av den kulturella utvecklingen existerade en dubbel aspekt i förnimmelsen av världen och det mänskliga livet, menar Bachtin, eftersom man i de »primitiva« folkens folklöre jämsides med den seriösa (när det gäller organisation och ton) kulten också finner en skrattkultur, »som förlöjligade och hädade gudomen ('det rituella skrattet'); jämsides med de allvarliga myterna finns också förlöjligande och skymfande myter, jämsides med hjältarna deras parodiska dubbelgångare« (1986, s. 15). Vi kan också se Karusellmannen som en »parodisk dubbelgångare« till de allvarligt elitmässiga Vasaloppsåkarna.

Samtidigt framkom det så småningom att det bakom Karusellmannens fasad dolde sig ett ämne för en riktig hjälte, ty efter målgången kastade Brandell masken och förklarade för bl.a. Farbror Sven, som väntade vid målet med radiomikrofonen, att han aldrig mer ville åka något Vasalopp, eftersom han jämte boxning hatade skidlöpning (Svenska Dagbladet 3/3). Att han ändå lyckligt genomförde det plågsamma uthållighetsprov som han av sin stam blivit utsedd att utföra, och som genom honom fick ta del av magin kring Vasaloppet, förlänade honom onekligen en viss och äkta hjältestatus.

Något som de flesta tidningar berättade om var att Brandell trots allt inte behövde åka ensam. Redan från början fick han nämligen sällskap av »en kamrat från Enköping vid namn Robert Hallström«, 51 år gammal, som tänkt provåka banan en bit utom tävlan, »men den biten räckte ända fram till Mora, trots att hr Hallström hade bilen parkerad i Evertsberg« (Svenska Dagbladet m.fl. tidningar 3/3; Brandells kamrat kallas omväxlande Hallström och Hellström i tidningarna). Brandell medgav att utan Hallströms uppoffring och hjälp så hade han nog inte kommit längre »än till Evertsberg«, eftersom han blivit svag i knäveckan redan innan halva sträckan var avverkad: »Det kändes svårast i benen och ljumskarna, mindre i armarna. Jag var 'darrig' redan ett par mil från mål, och inte kände jag mig säkrare på benen, när det blev mörkt.«

Som figur eller komponent i den sagobetonade berättelsen om karusellmannen får Hallström funktionen av magisk hjälpare. I motivet med den idealistiskt rättrådige och modige men icke desto mindre inkompetente anti-hjälten, som i mötet med den krassa verkligheten får hjälp av en mer realistiskt lagd vapendragare, känner vi också igen berättelsen om *Don Quijote av la Mancha* och hans medhjälpare Sancho Pancha, skriven av

Cervantes (1547–1616) och publicerad 1605 (en andra del utkom 1615) (Breitholtz 1983, s. 336ff.). Det är inte utan att man undrar om Karusellledningen hade något att göra med Hallströms lika plötsliga som lägliga uppdykande. Dagens Nyheter (2/3) rapporterade, slutligen, att hyllningarna för loppets segrare Sigfrid Mattson vid dennes målgång

var som en mild västanfläkt i jämförelse med de ovationer som presterades av ett tusental Karusellentusiaster när Yngve Brandells pannlampa vid 20-tiden dök upp vid klockstapeln i Mora. Man jublade, hejade och applåderade, och under unison Karusellsång stackade sig den 43-årige fanjunkaren från Örebro in under målskyppet. Den sista metern blev för resten värst – polisen hade all möda i världen att hålla undan de entusiastiska åskådare som ville hjälpa till att få Karusellens Vasaloppsrepresentant över mållinjen. Men över linjen kom han i alla fall, blev hyllad med Karusellsången en gång till, hissad och avhurrad.

Det roligaste av allt tyckte Brandell var att han inte kom sist – närmare två timmar efter honom kom nämligen göteborgaren Bengt Meijer, som dock hade fortsatt på egen risk, då arrangörerna tagit honom av banan redan på ett tidigare stadium; när Meijer kom i mål hade alla funktionärer lämnat platsen.

Brandell möttes vid målet »med stora famnen av en troget väntande maka« och »Sven Jerring intervjuade i vanlig segrarstil« (Arbetet 3/3). Sluttiden blev 12.22.12, men då tog också den sista metern »fem minuter, eftersom den jublande människomassan inte förmådde sig att släppa igenom representanten för Karusellens IF« (Aftonbladet 3/3).

Karusellmannens öden och äventyr före och under Vasaloppsdagen gav sammanfattningsvis upphov till en rik anekdotflora; ja, det förefaller rent av som om tävlingsdeltagandet egentligen bara var ett medel som helgade ett annat och kanske mer angeläget ändamål: det att kunna skapa, berätta och via medierna sprida anekdoter runt hela landet, anekdoter vars egentliga budskap var hyllandet av traditionella värden som ligger förborgade i det småskaliga och familjära, och med det dygder som lojalitet och oegennytthet – som en samtidigt nostalgisk och förtröstansfull kontrast till den moderna tillvarons individcentrerade konkurrensmentalitet (jfr Asplund 1991).

Vasaloppet efter Karusellmannen

Året efter Karusellmannens framträdande, 1953, skedde en markant höjning av deltagarantalet, som plötsligt i det närmaste fördubblades: nu fanns där 698 löpare som ställde upp på sju, åtta led, med elitlöparna främst. En given följdfråga blir om den mediala uppmärksamheten 1952 kring Karusellmannen hade någon del i denna smått dramatiska ökning av deltagarantalet. Såvitt jag kan döma hade den det, eftersom det torde ha bidragit till att öppna upp för deltagande även av »vanliga» amatörer.

Inte minst uppdelningen detta år av startfältet i olika led med elitlöparna stående i främsta ledet tyder på det. Måhända är det här som Vasaloppet börjar utvecklas vidare, från en medialt väl omspunnen folkfest till ett slags idrottshappening med karnevaliska förtecken, inte bara på publiksidan utan även i deltagarleden.

Omvandlingen av Vasaloppet till karnevalsrit gick dock inte med stormfart. Först vid 1959 års lopp kom deltagarantalet att överstiga tusenstreck-
et, med 1 137 startande. Sedan började deltagarantalet att stiga i allt hastigare takt. År 1962 överstegs tvåtusenstreck-
et, med 2 099 startande.

»Expansionen hade hållit på något decennium 1962«, dvs. sedan 1952/53 ca, sammanfattar Hasselberg (1994, s. 87). Det var en expansion som skulle fortsätta mer än 15 år till. Redan året därpå, 1963 var antalet startande uppe i 3 632. År 1966 var deltagarsiffran uppe i 6 278; TV inledde sin bevakning av Vasaloppet 1961, detta år direktsändes loppet för första gången (med Sven »Plex« Petersson som referent). År 1977 startade för första gången fler än 10 000 personer, närmare bestämt 10 934.

Dock skulle det dröja till 1981 innan loppet öppnades även för kvinnor. Vasaloppet var trots allt inte lika radikalt som *Karusellen*...

Vasaloppet 1955. Sven Jerring vid ►
kontrollen i Evertsberg. SVT Bild.